

Amikor a társadalom betör, hogy megbélyegezhessen

Manapság talán még aktuálisabb, mint a bemutatója idején volt Woody Allen pszeudo-dokumentumfilmje Leonard Zeligről, az „emberi kaméleonról”, akit a társadalom kényszeresen kigyógyít abból a „betegségéből”, hogy bármilyen közösséggel és elvrendszerral képes azonosulni, majd pedig megbélyegzik és kiközösítik, amikor a már „gyógyult” címszereplő elkezdi önálló véleményét formálni a világ dolgairól. Bár az 1983-as *Zeliget* nem szokták Allen olyan élvonalas filmjei közé sorolni, mint az *Annie Hall* vagy a *Manhattan*, mégis olyan klasszikus, amit időről időre érdemes elővenni nemcsak azért, mert félelmetes áthallásai vannak a jelenkorra, hanem azért is, mert egy jó humorú filmtörténeti kuriózum, amely technikai szempontból is az egyik legújítóbb Allen-mozi.

A történet szerint az Allen által alakított protagonista időről időre felbukkan a múlt század Amerikájában. Forrest Gump előfutáraként néha naivan beleszöppen a történelmi jelentőségű események sűrűjébe, míg máskor csendesen elvegyül az egyszerű közemberek világában, és vígan éli életét, szinte láthatatlanul, mígnem a tudósok kiszúrják jelenlétét, és megszállottan kutatni kezdik: hogyan mozoghat egy ember ugyanolyan otthonosan az egy-

szerű pór nép és a felső tízezer világában úgy, hogy nemcsak szavajárása, hanem külső megjelenése és gondolkodásmódja is mindig az adott környezethez igazodva változik.

Hogy ez az alkalmazkodóképesség milyen ellentmondásokat szül a '20-as évek Amerikájában, azt kiválóan példázzák azok a sorok, amelyeket a dokumentumfilm-paródia szerint F. Scott Fitzgerald jegyzett fel, elsőként figyelve meg Zelig alakját egy partin, ahol politikusok és költők vegyültek a gazdasági elit krémjével: „Kétségtelenül arisztokratának tűnt, és a gazdag embereket magasztalta, amíg az előkelőségekkel társalgott. Űri, bostoni akcentussal tömjénezte Coolidge-ot és a Republikánus Pártot. Majd egy óra múlva – folytatja Fitzgerald – ledöb-bentem, mikor a konyhásokkal beszélgetett. Már azt állította, demokrata, és kiejtése a pór nép nyersségét idézte”.

A megfigyelések nyomán Zelig csakhamar „emberi kaméleonként” kerül be a köztudatba, a sajtó „vérebei” könnyörtelenül feltárják gyerekkorát és magánéletét, a világ vezető szakorvosai egymással versengve igyekeznek őt kezelni, miközben politikusok nyilatkoznak az esetéről. Innentől kezdve egyenes út vezet korabeli celebként való felemelkedéséhez és majdani bu-

kásához is. Mégis a kezdeti időszakban Zelig karakterének lelki ártatlansága olyan kapukat nyit meg Allen művészi önkifejezésében, amelyenket talán egyetlen korábbi filmje sem.

Ahogy Bruce Lee „harc nélküli harcművészetként” jellemezte saját küzdőstílusát *A sárkány közbelépben*, úgy Woody Allen *Zelig*jét is felfoghatjuk ítélezés nélküli ítélethozatalnak, melyben anélkül tudja kivesézni a korabeli társadalmi konfliktusokat, hogy ő maga határozottan állást foglalna. A főhős karakterének képlékenysége és végtelen megfelelési vágya miatt ugyanis a végkövetkeztetések magukban a nézőkben születnek meg, így rájuk hárul az ítélezés felelőssége is.

Lee másik példázata szerint a jó harcos olyan, mint a víz, amely tökéletesen felveszi az edény alakját, amelybe öntik, látszólagos erőtlenségében mégis sziklafalakat képes lebontani. Ennek

megfelelően a címszereplő végtelen alkalmazkodási képessége is kikezdi a társadalmi berögződéseket, konvenciókat.

„Hogy Zelig elmebeteg vagy pusztán túl gyenge idegzetű, olyan kérdés volt, melyet mi, orvosok szinte a végtelenségig boncolgattunk. Én magam úgy éreztem, hogy érzelmei nem sokban különböztek a normalistól, mondhatni, a stabil, normális személyekétől, csak szélsőséges mértéket öltöttek. Én magam úgy éreztem, lehetne akár végtelenen alkalmazkodónak is ítélni” – nyilatkozza a dokumentumfilm-paródiában Bruno Bettelheim, aki sztárpszichológusnak számított Amerikában a film forgatásának idején.

A történet szerint a Mia Farrow által alakított dr. Eudora Fletcher az egyetlen pszichiáter, akinek sikerül át-törést elérnie a „betegnél”, és hipnózis alkalmazásával ideiglenesen kigyógyítania Zeliget kényszeres beilleszkedési vágyából. De a kezelés, mondhatni, túl jól sikerül, hiszen az immár saját véleményt formáló főhős olyannyira magabiztossá válik, hogy nem csupán a politikai és vallásfilozófiai elveket kérdőjelezi meg, hanem még olyan egyértelmű dolgokon is képes hosszas, vére menő vitákba bonyolódni, mint például, hogy szép idő van-e kint vagy sem – teljesen ignoránssá válva mások világfelfogása iránt. Ezzel Allen, ha öntudatlanul is, negyven évre előrevetítette jelenkorunk kórrajzát.

Az orvos és frissen gyógyult páciense egymásba szeretnek, és a médiafigyelem következtében csakhamar celebpárrá válnak, mindennapi életük történései közzajon forognak. Ez a figyelem hamar fel is öröli futólag megszerzett harmóniájukat.

„Trónkövetelők”, exfeleségek és törvénytelen gyermekek jelennek meg követelésekkel, Zelig önálló döntéseit botrányok kísérik, s a közvélemény hol piederasztálra állítja őt, hol pedig elítéli és kirekeszti.

A helyzetből fakadó komikum lehetővé teszi, hogy Allen teljesen szabadjárá engedje az egyébként más filmjeiben sem túl visszafogott szarkasztikus humorát, amely abban a jelenetben csúcsonodik ki, amikor a zsidó származású Zelig visszaeső betegként a díszpáholyban foglal helyet a náci párt müncheni tömeggyűlésén, és az épp beszédet mondó Hitler mögül kiinteget a közönség soraiban álló szerelmének. A filmes humor titánjait, Chaplint és Benignit idéző jelenet az alleni életmű egyik kiemelkedő pontja.

Meg kell emelnünk a kalapunkat emellett Allen és vezető operatőre, Gordon Willis technikai kreativitása előtt is, amellyel a korabeli csúcstechnológiát ötvözni tudták a letűnt idők eszköztárával annak érdekében, hogy tökéletesen rámontírozzák Zelig alakját különböző korok autentikus történelmi felvételeire. Mozijukban szinte tapinthatóvá válik a régi típusú, szalagra forgatott filmek patinás képvilága. Ezt azzal érték el, hogy párhuzamosan használtak felújított antik kamerákat, valamint az akkor úttörőnek számító „kék háttér” technológia egy kezdetleges formáját. Ebben a tekintetben a *Zelig* szintén előfutára olyan későbbi si-

kerfilmeknek, mint például az egy évtizeddel később megjelent *Forrest Gump*, melyben vizuális és történetmesélési szempontból egyaránt kulcsfontosságú elemek a humorosan „meghamisított” történelmi felvételek.

A *Zelig*ben a hatást Allen azzal tetőzi be, hogy korabeli irodalmi hírességeket is megszólaltat a már korábban említett Fitzgerald mellett, mint például Susan Sontag vagy a Nobel-díjas Saul Bellow. Ennek a változatos eszköztárnak és kreatív történetmesélésnek köszönhetően meggyőződéssel jelenthetjük ki, hogy a *Kairó bíbor rózsája* mellett a *Zelig* a legújított Woody Allen-film, amit csak még tökéletesebbé tesznek Dick Hyman zeneszerző különböző korok hangzásvilágához tökéletesen illeszkedő melódiái, valamint a rendező-főszereplő Allen alakítása, aki az emberi kaméleon ezernyi karakterébe bújva is hamisítatlanul önmagát adja. Mindezek kötelező darabbá teszik nem csak a rajongók számára.

Szombati-Gille Tamás